

УДК 94(438) "1920/1930"

Л. В. Стрільчук – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Волинського національного університету імені Лесі Українки;
О. П. Панасюк – студент V курсу історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

Трансформація зовнішньополітичних відносин Другої Речі Посполитої у 1920–1930-х рр.

Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої історії зарубіжних країн ВНУ ім. Лесі Українки

Здійснено спробу розглянути та проаналізувати основні напрями зовнішньої політики Польщі в 1920–1930-х рр. Встановлено зв'язок польської зовнішньополітичної дипломатії із загальноєвропейськими тенденціями щодо вирішення проблеми безпеки. Показано способи вирішення проблем національної безпеки, які здійснювала польська влада у міжвоєнний період. Визначено фактори й особливості зовнішньої політики Польщі на різних етапах зазначеного періоду. Виділено основні напрями зовнішньополітичних відносин Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період. Коротко охарактеризовано основні моменти зовнішньої політики Ю. Бека та Ю. Пілсудського.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, зовнішня політика, концепція «балансування», «польський коридор», конфронтація, Ризький мир, Ю. Бек, Ю. Пілсудський.

Стрельчук Л. В., Панасюк А. П. Трансформация внешнеполитических отношений Второй Речи Посполитой в 1920–1930 гг. В статье сделана попытка рассмотреть и проанализировать основные направления внешней политики Польши в 1920–1930-х гг. Проследить связь польской внешнеполитической дипломатии с общеевропейскими тенденциями в вопросах решения проблемы безопасности. Представлены пути решения проблем национальной безопасности, которые осуществляла польская власть. Определены факторы и особенности внешней политики Польши на разных этапах указанного периода. Выделены основные направления ведения внешнеполитических отношений Второй Речи Посполитой в междувоенный период. Дана краткая характеристика основных моментов внешней политики Ю. Бека и Ю. Пилсудского.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, внешняя политика, концепция «балансирования», «польский коридор», конфронтация, Рижский мир, Ю. Бек, Ю. Пилсудский.

Strilchuk L. V., Panasiuk O. P. Transforming Foreign Political Relations of the Second Rich Pospolyta in 1920–1930. The article considers and analyzer the main trends in foreign policy of Poland in 1929-1930ies. The relations between the polish foreign political diplomacy and European tendencies in solving problems of security have been investigated, as well as the ways of promoting national security of Poland, provided by the polish government in the interwar period. Special attention is paid to the factors and peculiarities of Poland's foreign policy at different stages of the period under the analysis, especially political relations of the Second Rich Pospolyta in the between – war period and the major characteristic features of foreign policy by Yu. Beck and Yu. Pilsyds'kyj.

Key words: Second Rich Pospolyta, foreign policy, conception of «balancing», Polish corridor, confrontation, Riga Peace treatment.

Постановка проблеми та її значення. 20–30-ті роки ХХ ст. – це один із найскладніших етапів світової історії, коли загроза нової світової війни ставала дедалі очевиднішою. Не останню роль на міжнародній арені відігравала й Друга Річ Посполита. Тому проблема зовнішньої політики Польської держави посідає важливе місце у структурі міжнародних відносин у переддень війни.

Оцінка дослідниками геополітики Польщі напередодні війни доволі двозначна. Друга Річ Посполита не належала до найбільш економічно розвинених країн Європи і світу, тому її зовнішня політика мала неминуче зводитися до балансування між двома майбутніми агресорами. Проте, опираючись на концепцію балансування, польські керівні кола були впевнені, що отримають допомогу з боку Англії та Франції. Західні країни проводили свою політику «умиротворення» й «невтручання», тому прагнення Польщі утворити та очолити блок східноєвропейських країн викликало в них неоднозначну оцінку. Весь цей комплекс проблем визначає актуальність обраної теми.

Водночас актуальність полягає ще й у тому, що жодне систематичне дослідження, присвячене європейським відносинам міжвоєнного періоду, не оминає увагою зовнішньополітичного спрямування Польщі, будучи предметом дискусій в історичній науці. Потреба вивчення процесу становлення, закріплення й трансформації зовнішньополітичних традицій у період влади Юзефа Пілсудського, нові бачення та оцінки цієї політики також складають актуальність досліджуваної проблеми.

Формулювання мети та завдань дослідження. Мета статті – спроба на основі аналізу найновіших історіографічних досліджень охарактеризувати трансформації зовнішньополітичних відносин Другої Речі Посполитої; проаналізувати головні події в зазначених хронологічних межах та визначити їх вплив на подальшу долю Польщі; простежити зовнішньополітичну адаптацію Польщі щодо змін у європейських відносинах. Дослідження цієї теми дасть змогу виявити прорахунки в політиці керівництва Польської держави й з'ясувати причини, що призвели до катастрофи 1939 р.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. З відновленням незалежності України історики намагаються неупереджено проаналізувати міжнародне становище Польщі у повоєнний час та основні напрями її зовнішньої політики. Для дослідження цього питання певне значення мають праці загального характеру, а саме: Я. Ісаєвича, Ю. Макара, М. Крикуна і Л. Зашкільняка, О. Красівського, М. Литвина, М. Гетьманчука, З. Баран та ін. Виокремимо наукові доробки дослідників Л. Алексієвця та О. Парнети, у яких на широкому фактичному матеріалі проаналізовано основні етапи й напрями здійснення зовнішньої політики Польщі у міжвоєнну добу. У сучасній польській історіографії значну увагу приділяють розробці теоретичних аспектів зовнішньої політики повоєнної Польської держави, основним напрямом її здійснення.

Проте, на нашу думку, в українській історіографії ще й досі немає праць, у яких би комплексно було висвітлено міжнародне становище Другої Речі Посполитої, показано її місце в системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи між двома світовими війнами, внутрішні та зовнішні чинники впливу на визначення її закордонної політики у 1920–1939 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Польська зовнішня політика 20–30-х років ХХ ст. проходила під знаком активного економічного й політичного співробітництва з європейськими державами. Польща підтримувала політику колективної безпеки, яку обіцяла Ліга Націй відповідно до пунктів 203–210 Версальського договору про роззброєння [16].

Загалом зовнішньополітична дипломатія Польщі розвивалася трьома шляхами. Через своє геополітичне розміщення вона була вузлом суперечностей для головних європейських держав – Франції, Німеччини, СРСР.

Перший напрям зовнішньополітичної діяльності Польщі був звернений до держав – переможниць у світовій війні, зокрема до Франції та Великої Британії. Польща бажала встановити дружні відносини з Англією, але, незважаючи на численні спроби протягом 20-х років, подібні кроки з боку Польщі не мали позитивних результатів. Зовсім інакше розвивалися стосунки з Францією, яка виявилася більш «приятною» стосовно Другої Речі Посполитої. Слід наголосити, що дружні відносини між країнами будувалися на тому, що Польща потрапляла під сфери впливу французьких дипломатів. Польський та французький уряди підписали союзний договір, який зобов'язував сторони надавати взаємну допомогу в разі німецької агресії [12, 416]. Цей союз мав антинімецький характер та передбачав французьку військову допомогу у разі нападу Німеччини [15, 299].

Проте, незважаючи на співпрацю, Варшава змушена схилитися до більш незалежної від Франції політики. Це було зумовлено передусім наслідками Локарнської конференції, на якій західноєвропейські держави підписали з Німеччиною низку угод. Ці домовленості не давали твердих гарантій непорушності польсько-німецьких кордонів, а отже й цілісності Другої Речі Посполитої.

Другий вектор зовнішньої політики передбачав створення системи союзів, що охопила б держави Центральної та Південно-Східної Європи – Румунію, Чехо-Словаччину та Югославію [12, 416]. Зауважимо, що й такий напрям не був до кінця реалізованим – Польща мала досить складні та напружені стосунки з усіма своїми сусідами, за винятком Румунії [13, 276]. Зокрема, стосунки Польщі з Чехо-Словаччиною не були найкращими, хоча обидві країни були союзниками Франції. Через наявність територіальних суперечностей Польщі не вдавалося укласти політичну угоду з цією країною. Окрім того, через опір Чехо-Словаччини та певною мірою Югославії Польська держава не

була включена до Малої Антанти [15, 299]. Не поліпшувалися відносини і в 1930-х роках, зокрема, президент Чехо-Словаччини дорікав польському керівництву в небажанні піти на поступки Німеччині у питаннях вирішення проблеми «польського коридору».

Союзницею Польської Республіки в цьому регіоні виступала Румунія. Пошуки гарантії незалежності змусили уряд Другої Речі Посполитої підписати у 1921 р. польсько-румунську угоду про союз та взаємодопомогу у разі конфлікту на східних кордонах. Наступним кроком стало підписання 15 грудня 1931 р. польсько-румунського договору про ненапад та економічне співробітництво терміном на п'ять років.

Третім спрямуванням польської міжнародної політики стала спроба налагодити відносини з двома великими сусідами – Німеччиною та СРСР, які відіграли ключову роль в історії Другої Речі Посполитої. Важливою проблемою Польщі залишалося питання нормалізації стосунків із Радянським Союзом. Після проголошення незалежності Другої Речі Посполитої між країнами виникли суперечки щодо східного кордону. За таких умов відбулася радянсько-польська війна, що мала перемінний характер. Не маючи підтримки, радянські війська не могли продовжувати війну. Тому уряди РРФСР та Польщі уклали 18 березня 1921 р. Ризький мирний договір. Важливим питанням двосторонніх відносин була проблема репатріації військовополонених і цивільних осіб. Для її вирішення було створено дві радянсько-польські комісії [5, 98]. Найболючішою для двох сторін стала ратифікація статті V Ризького договору, яка проголошувала, що договірні сторони зобов'язуються не створювати організацій, які мають на меті збройну боротьбу з другою стороною [1, 214].

Польща намагалася створити блокаду комуністичним республікам із Прибалтійських держав. Їй вдалося наблизити до підтримки своєї антирадянської політики Естонію, Литву і Фінляндію. Варшавська конференція Польщі і Прибалтійських держав у березні 1922 р. прийняла Протокол, який мав антирадянське спрямування [8, 77]. Як бачимо, процес нормалізації польсько-радянських відносин наштовхнувся на численні труднощі. Причиною було недовір'я, вороже ставлення правлячих кіл Польщі до радянських республік. Не останню роль відігравали Франція й Англія, котрі мали вплив на зовнішню політику Польщі.

У травні 1926 р. відбувся державний переворот, унаслідок якого було утверджено санаційний режим Ю. Пілсудського. Його політика була спрямована на оздоровлення економіки та політики Польщі. Новий польський лідер прагнув створити Польську державу «від моря до моря» [2, 428]. Щоб здійснити свої наміри щодо відновлення Речі Посполитої у межах до 1772 р., він розробляв довготермінову концепцію зовнішньої політики, основними напрямками якої були добросусідські відносини з країнами і на заході, і на сході. З огляду на свій зовнішньополітичний курс Польща у вересні 1926 р. вступила в Лігу Націй. Таким чином, Польща могла тісніше співпрацювати з Німеччиною та СРСР, що в значній мірі гарантувало б їй тривале становище в європейській передвоєнній політиці [16].

Послабленню напружених стосунків між Москвою та Варшавою сприяло підписання Московського протоколу 9 лютого 1929 р. Протокол підписали представники Естонії, Латвії, Польщі, Румунії, Радянського Союзу. Відповідно до його положень, сторони зобов'язувалися надати чинності пактові про відмову від війни як засобу національної політики [9, 110]. Налагодити дружні відносини країнам знову не вдалося. Зважаючи на досить напружену ситуацію, 25 липня 1932 р. в Москві підписано договір про ненапад між СРСР і Польщею. Подальше поліпшення відносин створило сприятливу атмосферу для підписання інших договорів, зокрема, договору про прикордонний статус, договору про порядок розслідування і вирішення прикордонних конфліктів [6, 40].

Незважаючи на пакт про ненапад, зовнішня політика польських керівників не зазнала змін [13, 278]. Її антирадянське спрямування посилилося всередині 30-х років. Утім з боку керівництва СРСР особливої «теплоти» щодо Польщі також не спостерігалось. Певною мірою це було пов'язано з призначенням міністром іноземних справ Польщі Ю. Бека [9, 51]. Політик запропонував ідею створення колективної системи безпеки, яка б не включала СРСР. Ю. Бек притримувався традиційних парламентських методів демократії, не був прихильником держав із тоталітарними формами правління і був противником комунізму. Загалом зовнішня політика Ю. Бека включала підтримання союзу з Францією; обережну позицію у відносинах щодо Гданська у разі ревізії німцями кордону з Польщею; дружні відносини з Німеччиною та СРСР; зацікавленість у добросусідських відносинах з Англією та Італією; обережне ставлення до концепції колективної безпеки [14, 334].

У 1933–1939 рр. польсько-радянські відносини мали складний, часом суперечливий характер. Спираючись на історіографічні дослідження, можна стверджувати, що політика польського уряду була відверто ворожа щодо Радянського Союзу.

Для Польщі 1933 р. став переломним етапом у міжнародних відносинах – кардинально змінюються стосунки з Англією та Францією, Німеччиною та СРСР. Польський уряд на початку 30-х років пішов на зближення з Німеччиною. Така позиція пояснювалася тим, що правлячі кола Польщі сповідували антирадянські ідеї та відмовлялися від практичного співробітництва із СРСР [4, 102]. По-друге, вважаючи, що гітлерівська експансія буде спрямована в південно-східному напрямку, польський уряд прагнув розширити свої територіальні межі за рахунок Литви й Чехо-Словаччини. Німеччина пішла на цей крок лише з тактичною метою: «нейтралізувати» Польщу на початковому етапі підготовки до війни [4, 103]. У цих умовах Берлін дав зрозуміти Польщі, що така угода «можлива і бажана для Німеччини, але вона має бути направлена проти СРСР» [1, 31]. За таких обставин західноєвропейські країни застерігали Польщу, зокрема англійський уряд вважав, що Німеччина веде переговори з Польщею лише «через тимчасові тактичні цілі». Міністр іноземних справ Франції, оцінюючи польсько-німецькі відносини, зазначав, що для справжньої угоди між Польщею і Німеччиною не існує реальної можливості [3, 690].

Після того, як до влади прийшли нацисти, міжнародна ситуація в Європі різко загострилася: Берлін відверто взяв курс на радикальний перегляд Версальських домовленостей. Одне з центральних місць у цих планах відводилося Польщі. Німецька дипломатія активно використовувала у своїх зовнішньополітичних демаршах проблеми з так званим «польським коридором». У перші місяці гітлерівського режиму Німеччина не проявляла бажання послабити напруженість у відносинах з Польською державою. Вона, навпаки, відкрито оголошувала своєю метою ліквідацію «польського коридору» та приєднання до Рейху частини польських земель, що внаслідок Версальського договору відійшли до Польщі. Черговий удар по великодержавним планам польського уряду завдав проект «пакту чотирьох», підписаний 15 липня 1933 р. Цей документ передбачав територіальні зміни польсько-німецького кордону – над Польщею нависла загроза повної політичної ізоляції. У цих умовах радянський уряд запропонував Польщі взяти участь у конференції щодо підписання протоколу про визначення агресора. Польща заявила, що вестиме переговори лише в тому разі, якщо до участі буде запрошена її союзниця Румунія. Слід зазначити, що ця пропозиція Ю. Бека зовсім не була пов'язана з турботою про покращення радянсько-румунських відносин. Єдиною метою цього кроку було затягування з відповіддю польського уряду на пропозицію СРСР, тому що радянська ініціатива збіглася в часі зі спробою польського керівництва зблизитися із Німеччиною [3].

Наприкінці 1933 – на початку 1934 р. тривали польсько-німецькі переговори щодо підписання пакту про ненапад, тобто відбувалося так зване «польсько-німецьке зближення». Під загрозою зриву цих переговорів Німеччина висунула вимогу – Польща має відмовитися від радянської ініціативи. Польський уряд відхилив пропозицію СРСР щодо укладання «балканської декларації» [10, 254]. Як бачимо, польська дипломатія в цих складних умовах обрала шлях лавірування між фактичною згодою з антирадянськими умовами Німеччини та збереженням видимості розвитку контактів із СРСР.

Підписання в 1934 р. польсько-німецького пакту про ненапад викликало занепокоєння радянського уряду. Критично оцінивши пакт, СРСР висловив недовіру до нової польської орієнтації у зовнішній політиці. Період 1936–1939 рр. характеризується дотриманням Польщею політики балансування між СРСР та Німеччиною.

Ситуація на міжнародній арені загострилася в результаті укладення 1938 р. Мюнхенської угоди, яка позбавила Європу стабільності. У важкому становищі опинилася Польща, бо Німеччина поновила свої претензії щодо включення «вільного міста» до складу рейху та виділення екстериторіальної зони через «польський коридор».

Польсько-німецькі стосунки у 30-х роках ХХ ст. в цілому можна розглядати у два етапи: 1) 1934–1935 рр. – період польсько-німецької співпраці на взаємовигідній основі; 2) 1936–1939 рр. – період, коли Польщі відводиться роль «сателіта», слухняного виконавця ролі свого партнера у політичних справах.

Після підписання 26 грудня 1934 р. пакту про ненапад Гітлер планував, що Польща стане воєнним союзником у разі походу Німеччини на СРСР. У приватній розмові з польським послом фюрер говорив про більшовиків як про головного ворога, якого потрібно знищити. Польщі

відводилося місце бастиону між західною цивілізацією і СРСР [10, 355]. У другій фазі політичного співробітництва Варшава вже не була одним партнером Німеччини. Головне місце посідає фашистська Італія, а Польщі надається роль «сателіта». Гітлер бачив можливість використати Польщу двояко: як союзника у спільному поході на СРСР або як «оборонний вал», якщо німці спочатку вирішили б силою розправитися із західноєвропейськими країнами. Тому з 1936 р. Німеччина проводить політику підпорядкування Польщі своїм інтересам. Ця політика проявлялась в наростаючому тиску в питанні щодо м. Гданська і Помор'я. 27 квітня 1939 р. нацистська Німеччина анулювала декларацію про ненапад 1934 р. На той час Гітлер готувався до війни з Польщею. 3 квітня він видає директиву про підготовку німецьких військ до нападу на Польщу до 1 вересня 1939 р., а 11 квітня підписав «План Вайс» – план воєнного розгрому Польщі. Ситуація кардинально змінилася із підписанням 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту, яким Друга Річ Посполита прирікалася на загибель – вона мала бути розділена між Берліном та Москвою. Пакт Молотова–Рібентропа віддзеркалив неадекватність спрямованості зовнішньої політики Польщі на загрозу, що вимагало від керівництва країни постійного балансування між двома сильними сусідами [12, 91]. Німеччина отримала можливість утілити «План Вайс», що, власне, і зробила. 1 вересня 1939 р. німецькі війська вторглися на територію Польщі, а 17 вересня східний польський кордон перетнули частини Червоної армії. Так, Друга Річ Посполита втратила незалежність. Цьому сприяла нереалістична зовнішня політика, спрямована на створення «Великої Польщі». Та й керівники Польщі, зокрема Ю. Бек, бачили головну загрозу для своєї країни на Сході. Варшава плекала ілюзії, що Гітлер не піде війною проти Польщі. Однак короткозора політика підвела керманичів уряду Другої Речі Посполитої. Та й Англія і Франція не виконали союзницьких угод і не допомогли Польщі. Вони спокійно спостерігали агонію свого союзника [11, 154].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Польща в 1920–1930-х рр. була найбільш значущою країною східноєвропейського регіону. Враховуючи обставину, що загроза нової війни ставала все реальнішою, уряд Польщі змушений був шукати союзників на міжнародній арені. У напруженій міжнародній обстановці зовнішня політика зводилася до балансування між двома майбутніми агресорами. Водночас зовнішньополітичне спрямування польських керівників, що опиралося на концепцію «двох ворогів», проклало шлях до національної катастрофи Польщі. Така концепція об'єктивно вимагала від польської дипломатії лавірування між СРСР та Німеччиною.

Отже, зовнішньополітичні відносини Другої Речі Посполитої виявилися недостатньо продуманими, часто не послідовними й призвели до вересневої катастрофи. Через прорахунки польських керманичів Польща знову втратила свій суверенітет та незалежність.

Список використаної літератури

1. Документы внешней политики СССР. В 20 т. Т.16 / редкол. : И. И. Агаянс, Б. Г. Верещагин, Ф. П. Доля. – М. : Политиздат, 1971. – 814 с.
2. Дюррозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелова, В. Чайковського. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 903 с.
3. История Польши. В 3 т. Т. III / под. ред. Ф. Г. Зуева, А. Я. Манусевича, И. А. Хренова. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 668 с.
4. Ляптер К. О польско-германском соглашении 1934 г. / К. Ляптер // Вопросы истории. – 1962. – № 10. – С. 139–147.
5. Манулевич О. На пути к катастрофе (из истории внешней политики Польши в 1938–1939 гг.) / О. Манулевич // Политический кризис 1939 г. и страны Центральной и Юго-Восточной Европы. – М. : [б. и.], 1989. – С. 37–49.
6. Михутина И. СССР и польско-германское соглашение на рубеже 1933–1934 гг. / И. Михутина // Советское славяноведение. – 1973. – № 6. – С. 14–26.
7. Михутина И. Польша и конвенция об определении агрессора / И. Михутина // Советское славяноведение. – 1968. – № 5 – С. 54–66.
8. Парсаданова В. Трагедия Польши / В. Парсаданова // Актуальные проблемы новейшей истории. – М. : Просвещение, 1991. – С.77.
9. Сироткин В. Рижский мир / В. Сироткин // Междунар. жизнь. – 1988. – № 8. – С. 128–143.
10. Чугаев В. В борьбе против фашизма и угрозы войны / В. Чугаев. – Киев : [б. и.], 1980. – 355 с.
11. Цветков Г. М. Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917–1945 рр. / Г. М. Цветков. – К. : Либідь, 1997. – 232 с.

12. Яровий В. І. Історія Західних та Південних слов'ян у ХХ ст. : курс лекцій : навч. посіб. / В. І. Яровий. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.
13. Яровий В. Новітня історія Центральної Європи та Балканських країн ХХ ст. / В. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.
14. Buszko J. Historia Polski 1964–1948 / J. Buszko. – W-wa : PWN, 1988. – 494 s.
15. Eckert M. Historia polityczna Polski lat 1918–1939 / M. Eckert. – 2 wyd., popr. – W-wa : WS I P, 1985. – 175 s.
16. Знешняя палітыка Другой Рэчы Паспалітай у 1932–1939 гг. (агляд польскай гістарычнай навуковай літаратуры 1980–1990-х гг.) [Електронний ресурс] /Л. Ч. Дрожжа. – Режим доступу : http://evolutio.info/images/journal/2001_3/drozhzha.pdf/. – 26.02.2012.

Статтю подано до редколегії
24.04.2012 р.